

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE IN THE PROCESS OF TRAINING A FORENSIC EXPERT

Бондаренко-Берегович В.В., старший судовий експерт

Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

Підготовка судових експертів є складним та важливим процесом, оскільки вони повинні мати компетентність та досвід у конкретних галузях спеціалізованих знань, які вимагаються для проведення високоякісних експертних досліджень і ефективної взаємодії з учасниками судового процесу. Проте, крім технічних та наукових аспектів, важливою є психологічна компетентність судових експертів. Психологічна компетентність в цьому контексті визначається як здатність судового експерта розуміти і враховувати психологічні аспекти, що впливають на їхню роботу та взаємодію з іншими учасниками судового процесу. Це включає у себе ефективну комунікацію зі свідками, підозрюваними, адвокатами та суддями, а також аналіз психологічних аспектів, що впливають на хід судового процесу. Наприклад, судові експерти повинні розуміти, як стрес, психологічний тиск та інші фактори можуть вплинути на свідків і їхню здатність надавати об'єктивну інформацію. Психологічна компетентність також включає в себе здатність розпізнавати ознаки психологічних маніпуляцій під час перекреслення та аналізувати психологічні аспекти, які можуть бути використані для впливу на судовий процес. Це допомагає забезпечити об'єктивність та незалежність у роботі судових експертів. Один з ключових аспектів розвитку психологічної компетентності судових експертів – це наукова основа. Це включає в себе вивчення психологічних теорій, методів та практичних навичок, що допомагають розуміти та враховувати психологічні фактори в їх роботі. Застосування наукового підходу до психологічної компетентності може включати в себе вивчення психологічних аспектів судових процедур, психологічних теорій, які стосуються свідків та підозрюваних, а також психологічних методів, які можуть бути використані для аналізу поведінки і психологічних станів осіб, які залучені до судового процесу. У розробці навчальних програм і дисциплін для підготовки судових експертів, особливу увагу слід приділяти розвитку їхньої психологічної компетентності. Це може включати в себе проведення психологічних тренінгів, семінарів і лекцій, які охоплюють психологічні аспекти роботи судового експерта та практичні навички у цій галузі.

Ключові слова: судовий експерт, компетентність судового експерта, судова експертиза, психологічна компетентність, психологічні знання.

The training of forensic experts is a complex and important process, as they must have competence and experience in specific areas of specialized knowledge required to conduct high-quality expert research and effectively interact with litigants. However, in addition to technical and scientific aspects, the psychological competence of forensic experts is important. Psychological competence in this context is defined as the ability of a forensic expert to understand and take into account psychological aspects that affect their work and interaction with other participants in the judicial process. This includes effective communication with witnesses, suspects, lawyers and judges, as well as analyzing the psychological aspects that affect the course of the judicial process. For example, forensic experts must understand how stress, psychological pressure and other factors can affect witnesses and their ability to provide objective information. Psychological competence also includes the ability to recognize signs of psychological manipulation during cross-examination and to analyze psychological aspects that can be used to influence the judicial process. This helps ensure objectivity and independence in the work of forensic experts. One of the key aspects of the development of the psychological competence of forensic experts is the scientific basis. This includes studying psychological theories, methods and practical skills to help understand and consider psychological factors in their work. The application of a scientific approach to psychological competence may include the study of psychological aspects of judicial procedures, psychological theories that relate to witnesses and suspects, as well as psychological methods that can be used to analyze the behavior and psychological states of persons involved in the judicial process. In the development of training programs and disciplines for the training of forensic experts, special attention should be paid to the development of their psychological competence. This may include conducting psychological trainings, seminars and lectures that cover the psychological aspects of the work of a forensic expert and practical skills in this field.

Key words: forensic expert, competence of a forensic expert, forensic examination, psychological competence, psychological knowledge.

Компетентність судового експерта – тема, що має важливе значення у сучасному правосудді. В сучасних правових системах роль судових експертів вирішальна, оскільки вони надають судам та слідчим органам об'єктивну та науково обґрунтовану інформацію, яка впливає на вирішення кримінальних справ. Визнання компетентності судових експертів є ключовим чинником в забезпеченні справедливості та довіри до правосуддя. Отже, тема компетентності судових експертів на сьогоднішній день стає актуальною та важливою для подальшого розвитку судової системи.

Взаємодія експерта та інших учасників судочинства здійснюється в рамках системи «людина-людина». До загальних моральних норм, що виражає основні моральні початку у процесуальних суб'єктах, відносяться, в першу чергу, принциповість, об'єктивність, неупередженість, самостійність і самокритичність. Для забезпечення належної взаємодії, заснованої на принципах взаємоповаги, самостійності, відповідальності, потрібен певний рівень компетентності експерта, що виражається в його здатності комунікувати. На реалізацію цієї здатності в першу чергу впливає психологічна компетентність судового експерта [15, с. 203–214].

Судова експертиза є однією з ключових ланок в судовій системі, яка визначає обставини справи та може впливати на життя та долю осіб, що перебувають під її обліком. Психологічна компетентність у цій галузі стає особливо важливою, оскільки вона дозволяє судовим експертам розуміти, аналізувати та враховувати психологічні аспекти справ, що може вирішально впливати на винос судових рішень.

Сучасні вимоги до судових експертів включають в себе не лише технічну експертизу, а й розуміння людської поведінки, психологічних процесів та механізмів взаємодії. У справах, пов'язаних з кримінальними або цивільними питаннями, психологічні фактори можуть відігравати визначальну роль у вирішенні справи. Тому формування психологічної компетентності у судових експертів стає актуальним завданням, яке вимагає як теоретичних знань, так і практичних навичок [16, с. 192–199].

В даній статті розглянуто важливість психологічної компетентності для судових експертів, основні аспекти її формування. Також проведений аналіз психологічних теорій та методів, які можуть бути корисними в роботі судового експерта.

Дослідження проведене за допомогою аналізу наукових статей, інтерв'ю, анкетування та експериментальних досліджень. Для збору та обробки даних будуть використані статистичні методи та програми для аналізу результатів.

Формування психологічної компетентності у процесі підготовки судового експерта – це суттєвий аспект у підвищенні якості та професійності вирішення судових справ. У сучасному світі, де питання психічного стану і психологічних аспектів вирішення правових питань стають все більш актуальними, судові експерти повинні володіти не лише технічними навичками, але й глибоким розумінням людської психології та психічних процесів.

Зазначена психологічна компетентність стає критично важливою у сфері судової діяльності, оскільки вимагає від судових експертів розуміння складних психічних процесів та їх впливу на поведінку осіб, що перебувають під досудовим розслідуванням або участю в судовому процесі. Важливістю такої компетентності полягає в здатності судового експерта забезпечити об'єктивну, точну та справедливую оцінку психологічних аспектів справи, а також вміти ефективно комунікувати свої висновки із учасниками судового процесу.

Психологічна компетентність судового експерта із проведення психологічних експертиз включає в себе різні аспекти, такі як аналіз поведінки підозрюваних, потерпілих чи свідків, діагностика психічних розладів та оцінка психічної придатності осіб до судового процесу. Також важливо мати розуміння психологічних факторів, які можуть впливати на прийняття рішень у судових справах, такі як вплив медіа, соціокультурні чинники та інші [17, с. 303].

Розвиток психологічної компетентності у судових експертів вимагає систематичної підготовки та спеціалізованих навчальних заходів. Першою ключовою складовою цього процесу є поглиблене розуміння психології, психіатрії та психічних розладів. Судові експерти повинні оволодіти теоретичними знаннями у галузі психології, а також здатністю застосовувати ці знання на практиці в контексті судових справ.

Другим важливим аспектом є навички психологічного тестування, обговорення результатів і підготовка об'єктивних висновків. Судові експерти повинні вміти використовувати різні інструменти та методи психологічної діагностики, щоб забезпечити точність і достовірність їхніх оцінок [14, с. 466].

Крім того, розвиток психологічної компетентності передбачає навчання взаємодії з іншими учасниками судового процесу, зокрема з адвокатами, судьями, правоохоронними органами та іншими судовими експертами. Ефективна комунікація і здатність пояснити психологічні аспекти справи є важливими навичками судового експерта.

Розглянувши ключові аспекти формування психологічної компетентності у судових експертів, виділено методи та засоби, які можуть допомогти в досягненні зазначеної мети.

1. Спеціалізована підготовка. Судові експерти повинні мати доступ до спеціалізованих навчальних курсів та тренінгів, що охоплюють теоретичні та практичні аспекти судової психології та психіатрії.

2. Стажування та практика. Судові експерти повинні мати можливість набувати досвід, працюючи під керівництвом досвідчених фахівців у цій галузі, проводячи психологічні експертизи та беручи участь у реальних судових справах.

3. Постійний професійний розвиток. Судові експерти повинні слідкувати за новітніми дослідженнями в області психології та психіатрії, а також брати участь у конференціях і семінарах для поновлення своїх знань та навичок.

4. Використання сучасних інструментів. Сучасні технології та програмне забезпечення для психологічних оцінок та діагностики можуть значно полегшити роботу

судових експертів, забезпечуючи точність та об'єктивність їхніх висновків.

5. Етичні стандарти. Судові експерти повинні дотримуватися високих етичних стандартів у своїй діяльності, забезпечуючи конфіденційність та справедливість у судових справах [7, с. 23–38].

Послідовне дотримання цих методів та засобів сприяє формуванню високої психологічної компетентності у судових експертів і гарантує якісне вирішення судових питань, пов'язаних із психологічними аспектами.

Більшість вчених досліджували психологічну компетентність стосовно особливостей її формування у педагогів. Дослідження науковців привели нас до висновку, що «психологічна компетентність розглядається як система знань, умінь і навичок, які забезпечують майбутньому вчителю не тільки загальнопсихологічну підготовленість, а й високий рівень професійної самосвідомості, вміння керувати своїми психічними станами» [7, с. 23–38]. Також більшість науковців вважає, що психологічна компетентність фахівця є одним з внутрішніх інструментів успішної професійної діяльності і являє собою особливу психічну освіту особистості, що включає психологічні знання, психологічне мислення і систему практичних умінь і навичок міжособистісного впливу [18, с. 26–42].

Вчені із західних країн визначають психологічну компетентність як «складне системне утворення, що виявляється в успішному вирішенні життєвих завдань. Розвиток базового компонента психологічної компетентності-аутопсихологічної компетентності дозволяє актуалізувати і заповнювати, розширювати індивідуальну ресурсність людини, використовувати психологічні ресурси свого здоров'я» [18, с. 26–42].

На думку І. С. Якиманської, психологічна компетентність – це сукупність знань, умінь і навичок з психології; чіткість позиції щодо ролі психології в професійній діяльності педагога; вміння використовувати психологічні знання в роботі; вміння бачити за поведінкою дитини його стан, рівень розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, рис характеру, здатність орієнтуватися, оцінювати психологічну ситуацію у відносинах з дитиною і колективом дітей і обирати раціональний спосіб спілкування [12, с. 118].

Більшість судових експертів під психологічною компетентністю розуміє вміння інтегрувати психологічні, педагогічні, професійні знання для вирішення практичних завдань, навчання, виховання, що забезпечує високий рівень професійного самопізнання [7, с. 23–38].

Незважаючи на те, що більшість робіт націлена на вивчення психологічної компетентності педагогів, слід наголосити, що психологічна компетентність властива всім видам професійної діяльності. Хоча на монографічному рівні відсутні дослідження, які безпосередньо присвячені вивченню психологічних компетентностей судових експертів, однак є окремі праці, в яких досліджуються питання становлення та розвитку компетентності судового експерта-психолога [10, 11].

В цілому під психологічною компетентністю судового експерта пропонується розуміти психічну організацію особистості, що поєднує психологічні знання, психологічне мислення та систему практичних умінь та навичок міжособистісного впливу, а також взаємодії судового експерта з іншими учасниками юрисдикційної діяльності, що забезпечують досягнення вищого ступеня індивідуального розвитку особистості в цілях судово-експертної діяльності на професійному рівні

Наведене визначення охоплює психологічних компетентностей всіх судових експертів, але в той же час ця компетентність спеціалізується в залежності від спрямованості спеціальних знань. Оскільки психологічні компетентності гармонійно доповнюють професійну компетентність, що складається зі спеціальних знань

та практичних навичок судового експерта в тій чи іншій галузі [9, с. 61–66].

Психологічна компетентність має структуру. Так, І. С. Якиманська як структурні компоненти психологічної компетентності виділяє когнітивний (інтелектуальний) і практичний компоненти. «Когнітивний компонент включає систему психологічних знань та психологічне мислення. Психологічні знання формуються або стихійно, або на основі спеціального навчання, своїм стихійним шляхом формується більшість життєвих психологічних понять. Це відбувається в ході повсякденної практики особистого спілкування та засвоєння життєвого психологічного досвіду пізнання інших людей. Життєві знання відрізняються низьким рівнем точності та достовірності, високим суб'єктивізмом, підвищеною залежністю від емоційної та мотиваційно-потребової сфери особистості, у них слабка усвідомлюваність та стійкість по відношенню до навчального впливу» [12, с. 118].

Описуючи наукові психологічні знання, І. С. Якиманська зазначає, що вони є більш «правильне і об'єктивне відображення психологічної реальності», тому однією з найважливіших завдань психологічної підготовки фахівців є формування наукових психологічних знань. Слід погодитися, що психологічні знання мали би бути «пронизані» конкретним предметно-професійним змістом, тобто фахівець повинен бачити психологічний зміст у кожній конкретній професійній ситуації».

У свою чергу, психологічне мислення можна визначити як систему соціальних за походженням, опосередкованих за структурою та діалогічних за сутністю розумових дій та операцій, за допомогою яких здійснюється міжособистісне пізнання. «Психологічне мислення спрямоване на пізнання психологічної реальності, виникає і розвивається в контексті реальної міжособистісної взаємодії».

Особливості психологічного мислення визначаються конкретним напрямом професійної діяльності, тобто психологічне мислення судового експерта можна подати як професійне мислення, спрямоване на вирішення завдань судово-експертної діяльності в цілому та окремих досліджень [8].

Однією з основних складових практичного компонента психологічної компетентності є психологічний вплив, яке за своєю психологічною сутністю виступає як акт, що сприяє самозміні поведінки та суб'єктивних характеристик іншої людини.

Психологічна компетентність розглядається в контексті трьох модальностей – когнітивного (психологічна грамотність, відкрита пізнавальна позиція по відношенню до іншої людини і собі, спрямованість уваги на іншу, сукупність особистісних інтересів у різних сферах), емоційного (пов'язаний із здійсненням конструктивної емоційної активності у повсякденному житті, а також при вирішенні складних ситуацій, особливо виділяють емпатію, психоаналітичну якість та культуру психологічної саморегуляції) та поведінкового (своєчасність, доречність та достатність прояву регуляторно-вольової активності на підставі високого рівня особи).

Досліджуючи площини діяльності експерта, І. С. Якиманська виділяє спектральну (діяльнсну) та суб'єктну площини, в останню включається внутрішній та зовнішній аспекти діяльності: фізіологічний, руховий, психологічний, етичний. Слід погодитися з необхідністю виділення етичної складової, що формується поряд із психологічною компетентністю. Про це свідчать і численні праці вчених у галузі філософії, психології та етики [12, с. 118; 13, с. 505–521].

Вчені також наводять модель структури психологічної компетентності викладача, включаючи до неї мотиваційно-вольовий блок (мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки, стимулює творчий прояв особистості у професії; наявність інтересу до професійної діяльності); функціональний блок (психологічні знання, вміння, навички,

тобто компетентність у сфері індивідуально-психологічних особливостей людини, соціально-психологічна компетентність, психолого-педагогічна компетентність; рефлексивний блок (уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку, особистісних досягнень); сформованість таких якостей та властивостей, як креативність, ініціативність, націленість на співпрацю, співтворчість, схильність до самоаналізу, тобто включає аутопсихологічну компетентність) [19, с. 72].

Соціально-психологічна та комунікативна компетентності тісно пов'язані з конфліктологічною компетентністю. Конфліктологічна компетентність розглядається як когнітивно-регуляторна підсистема особистості, що включає відповідні знання та вміння. Під конфліктологічною компетентністю розуміють готовність і здатність особи до запобігання ймовірним та конструктивному вирішенню вже наявних конфліктів [7, с. 651].

Вважаємо, що вона формується перш за все при створенні комунікативної компетентності. Оскільки саме в рамках конфліктології відбувається «розуміння природи протиріч і конфліктів між людьми; формування конструктивного ставлення до конфліктів в організації; вміння оцінювати і пояснювати виникаючі проблемні ситуації; володіння навичками неконфліктного спілкування у важких ситуаціях; наявність навичок управління конфліктними явищами; вміння розвивати конструктивні початки виникаючих конфліктів; вміння передбачати можливі наслідки конфліктів; вміння конструктивно регулювати суперечності конфліктів; наявність навичок усунення негативних наслідків конфліктів».

Структурно психологічну компетентність судового експерта можна представити наступним чином:

1) гносеологічний компонент, що включає теоретичні знання в області психології (акмеології) і психологічне мислення, що формується на основі цих знань, а також на основі емоційного сприйняття навколишньої дійсності;

2) аутопсихологічний компонент включає вміння управляти своїм станом, самоаналіз, самоорганізованість, саморозвиток;

3) діяльнісний (поведінковий) компонент включає психологічний вплив (як поведінка судового експерта впливає на його діяльність і на поведінку інших учасників юрисдикційної діяльності), знання і навички про методи ефективної комунікації, готовність до запобігання і вирішення конфліктів [10, с. 467–480].

Кожен компонент націлений на формування складових психологічної компетентності. Відповідно: гносеологічний формує науково-психологічну і перцептивну компетентність; аутопсихологічний формує індивідуально-психологічні особливості з контролю, самоорганізації, самопізнання; поведінковий або діяльнісний компонент формує соціально-психологічну, комунікативну і конфліктологічну компетентність.

Підготовка судового експерта в даний час проводиться по ряду напрямків, які детально досліджувалися раніше. Вважаємо, що формування психологічних компетентностей – складова частина професійної підготовки судового експерта [9, с. 1–22].

Підготовка судового експерта повинна здійснюватися з метою формування психологічної компетентності, психологічного мислення, відповідної професійної діяльності. Формування особистості людини займає тривалий час, в зв'язку з чим усталені особистісні структури в умовах навчального процесу практично не піддаються зміні. Корекція повинна бути спрямована в першу чергу на когнітивний компонент психологічної компетентності, на такі його складові як психологічне мислення, психологічні знання, уявлення про зміст професійних ситуацій і способи їх вирішення. Важливе місце в психологічній підготовці фахівців повинно займати завдання формування практичних умінь і навичок міжособистісної взаємодії.

На формування психологічних компетентностей студента – майбутнього судового експерта в процесі навчання при отриманні вищої освіти впливають різні зовнішні і внутрішні чинники, в тому числі рівень розвитку суспільства і держави, клімат, ідеологія, культура і релігія, дружнє оточення, сім'я і соціальна взаємодія, а також особистісні особливості конкретного індивіда. І раніше, і зараз в рамках підготовки майбутніх судових експертів відбувається формування психологічної компетентності, але також дослідники підкреслюють наявність проблем. Причиною низького рівня психологічної компетентності відповідних фахівців є наступні недоліки навчання у ВНЗ: формалізм, академізм, відірваність від життя, а також обмеженість у тимчасовому і в змістовному плані. Всі ці вади є і зараз [2, с. 55].

Вчені також відзначають ряд проблем, що перешкоджають формуванню психологічної та конфліктологічної компетентності студентів: недостатній рівень професійно-психологічної підготовки самих викладачів психології та проблеми із забезпеченням навчального процесу якісною і достатньою за кількістю навчальною психологічною літературою. Можна підтримати її пропозицію щодо підвищення активності особистісної взаємодії викладачів зі студентами в ході спільної освітньої діяльності, а також профілактики виникнення професійних деформацій [19, с. 72].

Осмислюючи підготовку співробітників правоохоронних органів необхідне формування загальної та спеціальної психологічної компетентності цих суб'єктів, в тому числі за рахунок введення єдиної системи знань, якими повинен володіти навчається по кожній навчальній дисципліні при реалізації міжпредметних вимог до формування професійно-психологічних компетенцій. Такий підхід раціональний і може бути використаний при навчанні майбутніх судових експертів. Однак виникає питання, які науки виступають базовими для розробки навчальних дисциплін, що включаються в освітню програму з метою формування психологічних компетентностей [1, с. 1].

Безперечно, в першу чергу, це наукові положення в області психології (акмеології) і конфліктології.

У той же час для формування професійної психологічної компетентності та конфліктологічної компетентності необхідне розуміння специфіки професії судового експерта, а, отже, необхідно спиратися на знання в області судової експертології. Слід підтримати думку деяких вчених, яке включає психологічні основи професійної діяльності судового експерта і професійну етику судового експерта в якості підрозділів в розділі «організаційне забезпечення судово-експертної діяльності». У пропонуваній нами структурі цей розділ судової експертології розширено за рахунок включення застосування і викорис-

тання спеціальних знань в різних видах юрисдикційної діяльності, не тільки в рамках судочинства. Оскільки до експертів можуть звертатися і при здійсненні податкового та митного контролю, і в інших видах юрисдикційної діяльності. Підкреслимо, що фігура експерта є єдиною для всіх видів юрисдикційної діяльності, отже, повинні бути однаково врегульовані правовий статус, а й вимоги до компетентності та підготовки експерта з метою формування психологічних компетентностей [3, с. 76–82].

Психологічна компетентність судового експерта являє собою психічну організацію особистості, що об'єднує психологічні знання, психологічне мислення і систему практичних умінь і навичок міжособистісного впливу, а також взаємодії судового експерта з іншими учасниками юрисдикційної діяльності, що забезпечують досягнення вищого ступеня індивідуального розвитку особистості з метою ефективної реалізації судово-експертної діяльності на професійному рівні.

Слід підкреслити важливість формування психологічної компетентності у процесі підготовки судового експерта. Психологічна компетентність відкриває перед фахівцем можливість розуміти та аналізувати психологічні аспекти справи, допомагає виявляти та інтерпретувати психологічні дані, а також сприяє більш об'єктивному та обґрунтованому виносу судових рішень.

У світлі того, що судова експертиза визначає долю та права осіб, а також впливає на роботу судової системи в цілому, психологічна компетентність є необхідною для забезпечення справедливості та ефективності судових процедур. Фахівці, які обладнані психологічною компетентністю, можуть бути довіреною ланкою в роботі судової системи, яка гарантує права та інтереси всіх сторін у судових справах.

Таким чином, формування психологічної компетентності в сфері судової експертизи є надзвичайно важливим завданням, яке вимагає постійного вдосконалення та поглиблення знань. Розвиток цієї компетенції допоможе судовим експертам бути більш об'єктивними, професійними та відповідальними у своїй роботі, сприяючи таким чином справедливості та довірі до судової системи.

Подальші наукові розвідки вбачаємо як ключовий напрямок для подальшого розширення знань у сфері психології судових експертів та їхньої професійної підготовки. Отримані в ході дослідження результати свідчать про актуальність проблеми формування психологічної компетентності у цьому процесі та вказують на можливість подальшого вдосконалення методів та підходів у цій області.

Загалом, отримані в ході дослідження висновки відкривають широкий простір для подальших наукових досліджень та практичних застосувань у сфері формування психологічної компетентності судового експерта.

ЛІТЕРАТУРА

- Gowensmith W. N. Resolution or resignation: The role of forensic mental health professionals amidst the competency services crisis. *Psychology, Public Policy, and Law*. 2019. Т. 25. № 1. С. 1. URL: <https://psycnet.apa.org/journals/law/25/1/1/>
- Hill D., Demetriofo S. Clinical-forensic psychology in Canada: A survey of practitioner characteristics, attitudes, and psychological assessment practices. *Canadian Psychology/psychologie canadienne*. 2019. Т. 60. № 1. С. 55. DOI: <https://doi.org/10.1037/cap0000152>
- Langley N. R., Tersigni-Tarrant M. T. Core Competencies in Forensic Anthropology A Framework for Education, Training, and Practice. *Forensic Anthropology*. 2020. Т. 3. № 2. С. 76–82.
- Neal T. Forensic psychology and correctional psychology: Distinct but related subfields of psychological science and practice. *American Psychologist*. 2018. Т. 3. № 5. С. 651.
- Okhrimenko I. et al. Training technologies as a means of communicative competences development of prejudicial inquiry agencies' investigators. *Postmodern Openings*. 2022. Т.13. № 2. С. 1–22.
- Otto R. K., Heilbrun K. The practice of forensic psychology: A look toward the future in light of the past. *Clinical Forensic Psychology and Law*. Routledge, 2019. С. 467–480.
- Бобік С. П., Єрмоєнко Е. А., Параниця С. П. Формування професійно-психологічних здібностей співробітників правоохоронних органів у процесі занять бойовим хортингом, 2020. С. 23–38.
- Вдович С. М. Підготовка фахівців ризиконебезпечних професій до професійного спілкування : дис, 2021. С. 78–83. URL: <https://sci.lidubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/9290>.
- Гамалюк Б. М., Лямпель В. І., Цимбаліста Р. Г. Інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 2. С. 61–66. URL: <http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/396> DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9>

10. Єрьоменко Е. А. Бойовий хортинг як засіб професійно-психологічної підготовки співробітників правоохоронних органів України, 2020. С. 1–139.
11. Єрьоменко Е. А. Формування спеціальної професійно-психологічної готовності співробітників поліції засобами бойового хортингу, 2021. С. 217.
12. Савченко, О. Я., & Якиманська, І. С. Особливості неперервної освіти в умовах дистанційного підвищення кваліфікації професійних кадрів. 2023, 118.
13. Сліпець О. О. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості, 2019. С. 505–521.
14. Спіріна І. Д. Судово-психологічна експертиза з використанням поліграфа. The 9 th International scientific and practical conference "Modern science: innovations and prospects"(May 29–31, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. 803 p. 2022. С. 466.
15. Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта—важливий фактор розвитку експертної дидактики. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2018. № 18. С. 203–214. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.22>
16. Федоренко О., Шевцов С. Зміст професійної компетентності працівників експертної служби МВС України. Військова освіта. 2017. С. 192–199. URL: <http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/165444>
17. Холодова О. Ю. Компетентність судового експерта як важливий чинник конкурентоспроможного сучасного фахівця. Програмний комітет. С.303. URL: <http://surl.li/mzvaf>
18. Чмелюк В. В., Біла В. Р., Єрьоменко Е. А. Формування і вдосконалення професійних компетентностей співробітників правоохоронних органів засобами бойового хортингу, 2021. С. 26–42.
19. Шевцов С. О. Складові професійної компетентності судового експерта. Організаційний комітет конференції. 2020. С. 72. URL: https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/Zbirnyk_tez_DNDI_konferencii_30.10.2020.pdf#page=72